

lami, aminek racionalitáshoz, érvekhez és ellenérvekhez semmi köze sincs. Az ausztráliai Blue Mountaint kettészeli egy sok száz méter mély és mindkét oldalán függőleges falú szakadék. Állítólag hosszú időn át miatta nem jutott el senki sem a keleti partokról a kontinens belsejébe. Mi már kocsival áthaladtunk a szakadékot átívelő hídon, amikor a part felőli oldalról megközelítettük a sziklaperemet, és beletekintettünk a szakadékba. Aki akarja, tekintheti ezt a hidat az ész diadalának. Akkor is csak azt fogom mondani neki: Lukács egyike volt a legtisztességesebb embereknek, akit csak ismertem. De én sem értem ma már, s nem is fogom már megérteni, hogyan lehetett képes olyan sok ostobaságot összegondolni.

Vajda Mihály

VITA

A MODERN ARANYSZÁJÚ

Perczel István Aranyszájú Szent János-kötetéről – szabadon

„Afki-ámar Elohim lo tochlu mi-qol éc ha-gám?”¹

(GEN 3,1)

Nemrégiben megjelent Aranyszájú Szent János Eunomiosz-ellenes² homíliáinak magyar nyelvű kiadása. A fordítás és a könyv összes többi fejezete Perczel István műve.³ Kiváló munka. Mégsem az írás gerincét alkotó, az Isten meg-

ismerhetetlenségét taglaló homíliák gondolatai és hatástörténete vagy egyéb, e problémához kapcsolódó kérdés fejtegetése lesz e tanulmány tárgya, hanem valami egészen más. Perczel István ugyanis hosszú fejezetet szentel a mű utószavában Aranyszájú Szent János és a zsidók kapcsolatának. *De vajon miért?* Hiszen János abban a korpuszban, amelyet a fordító A FELFOGHATATLANRÓL ÉS AZ EGYSZÜLÖTT DICSŐSÉGÉRŐL címmel adott közre, egy árva szót sem ejt a zsidóság üdvtörténeti szerepéről, egyet sem fogalmaz meg a judaizmussal szembeni főbb keresztény teológiai érvek közül, és a „zsidó” figurájának máig is ható szimbolikus karakterét sem rajzolja meg benne, szemben azazal a homíliasorozattal, amelyet ADVERSUS JUDAEOŚ címen ismerünk, és amelyet melleleg ugyanúgy 386–387-ben adott elő, miként a Perczel által közreadott korpuszt. Ha így áll a helyzet, akkor vajon – tessez fel újra a kérdést – mi készíthette a fordítót arra, hogy terjedelmes fejezetet szenteljen az előbb említett témának?

A kilenc homíliában csak néhány sor foglalkozik a zsidókkal, és ugyanezek a sorok utalnak a zsidók ellen elmondott nyolc beszédre is: „Múltkor, amikor ennek a vitának a küzdőterére bocsátkoztunk [...], és éppen nekikezdtünk a bírközésnek, máris vártak bennünket a zsidók elleni küzdelmek, és nem lett volna biztonságos önnön beteg tagjainkat elhanyagolnunk. Az anomoioszok elleni beszéd ugyan mindig időszerű, ha viszont akkor nem sietünk rögtön a zsidó tűzvészből kiragadni beteg és a zsidó nyavalyától szenvedő testvéreinket, később, amikor elhatalmasodott rajtuk a böjttel kapcsolatos vétküik, már haszontalan lett volna az intés.” (49.) Annak ellenére, hogy ez a néhány sor voltaképpen semmi érdemleges információval nem szolgál János és a zsidók kapcsolatáról, és arról sem, hogy pontosan mit is gondolt és mondott az egyházatya a zsidókról (tűzvész és nyavalya az Aranyszájú számára mindenfajta eretnység és tévelygés is lehet), mégis – úgy látszik – rendkívül kellemetlen helyzetbe hozta a fordítót. Ugyanis mindenki, aki vetett már néhány kósza pillantást a ma fel-

¹ „Igaz-e, hogy azt mondta Isten, a kert egyetlen fájáról se egyél?”

² Eunomiosz radikális ariánus teológus volt a IV. században. A továbbiakban az Eunomiosz-ellenes beszédeket anomoioszok elleni beszédeknek is fogom nevezni, ugyanis Eunomiosz követőit ezzel a gúnynévvel ruházták fel a kor egyházi írói. Az anomoiosz görög szó, jelentése „nem hasonló”. Ez a név Eunomiosznak arra a tanítására utal, hogy a Fiú nem egyenlő az Atyával, hanem alacsonyabb rendű nála.

³ A FELFOGHATATLANRÓL ÉS AZ EGYSZÜLÖTT DICSŐSÉGÉRŐL. Fordította, valamint a bevezetést, a jegyzeteket és az utószót írta Perczel István. Osiris, 2002.

⁴ Nyolc ilyen beszédről tudunk, melyek hírhedtté tették az egyházatya nevét. Ezek a beszédek a Migne Patrologia Graeca 48. kötetében, a 843–942. kolumnákban találhatóak. A továbbiakban erre a kiadásra az MPG rövidítéssel utalok.

lehet6 g6r6g Khr6szosztomosz-k6ziratokra, az tudja, hogy ahol az anomoioszok elleni hom6li6k felbukkannak, ott rendszerint a zsid6k elleniek is megjelennek, 6s ford6tva.⁵ Mindez azt jelenti, hogy az a J6nos, akinek az anomoioszok ellen elmondott hom6li6it ma 6gy tartj6k sz6mon, mint amelyek az Atya 6s a Fi6 kapcsolat6t, valamint az Isten megismerhet6s6g6t 6gy tudt6k megfogalmazni, hogy az azokr6l elmondottak v6ltaak „a hit m6rc6j6v6 a g6r6g, a kopt, a sz6r, a gr6z 6s az 6rm6ny, majd a szl6v nyelv6v6 egyh6zokban is” (8.), 6s hogy „nincs olyan biz6nci teol6giai szerz6, aki ne id6zn6 ezeket a pr6dik6ci6kat vagy ne utalna r6juk” (8.), nos ugyanaz a J6nos ugyanabban az id6szakban volt k6pes a zsid6k metaforikus karakter6t is igen visszatasz6t6 form6ba 6nteni 6gy, hogy annak hat6sa azt6n messze elt6volodott az 6kori Antiochi6t6l.⁶

Mindezenek t6l Aranysz6j6 Szent J6nos „6lett6rt6net6t megsz6ml6lhatatlan v6ltozatban 6rt6k meg, az a biz6nci 6s szl6v kereszt6nyek minden6napos olvasm6nya lett, 6s a szentet 6br6zol6 fresk6 sz6mos ortodox templom apszis6ban az olt6r m6g6tt l6that6”. (7.) Vagyis, „J6nos a korai kereszt6ny-s6gnek nemcsak egyik legk6iv6l6bb 6ghirdet6je, de egyik legnagyobb erk6lcsi p6ldak6pe is volt”. (270.) Ugyanakkor a zsinag6g6r6l – saj6t 6sszefoglal6 megfogalmazas6t felhaszn6lva – 6gy v6lekedett, hogy „ha valaki most bord6lyh6znak, t6rv6nyszeg6s hely6nek, d6monok f6szk6nek, az 6rd6g fellegr6v6r6nak, lelkek puszt6t6j6nak meg mindenf6le roml6s szakad6k6nak 6s m6ly-s6g6nek nevezn6 azt, m6g akkor is kevesebbet mondana, mint amit meg6rdemel”.⁷ A zsid6k pedig „mindny6j6nk pusztul6sa 6s az eg6sz vil6got (oikumen6) megfert6z6 betegs6g”,⁸ akiket az egyh6zatya „gy6l6l”,⁹ akiket a kereszt6nyeknek ugyancsak gy6l6lni6k kell,¹⁰ akiket Isten is gy6l6l,¹¹ 6s akiket a

m6rt6rok is gy6l6lnek.¹² A gyal6zkod6st m6g hosszasan lehetne sorolni, 6m ezt nem tesz-sz6k: tal6n elegend6 itt most Marcel Simon, a t6ma tal6n legelismertebb kutat6j6nak v6lem6ny6t id6zni, aki szerint Khr6szosztomosz m6veiben a popul6ris antiszemizmus t6m6i, a speci6lis teol6giai „panaszok” 6s az ennek megfelel6 bibliahaszn6lat egy6ttesen olyan er6szakos h6vvel 6s olyan durva nyelvezettel ker6lnek el6, „hogy az m6r-m6r p6rhuzam n6lk6l6li”. „Ez az antiszemizmus 6tj6rja Khr6szosztomosz minden munk6j6t, de legink6bb nyolc ZSID6K ELLEN elmondott hom6li6j6t hatja 6t.”¹³ Marcel Simon el6sz6r 1948-ban fogalmazott 6gy, 6m a francia teol6giai irodalom nem fogadta kit6r6 lelkesed6ssel sz6kimond6s6t. Miut6n teh6t f6k6nt azt vetett6k a szem6re, hogy „nincs semmi a korai kereszt6ny-s6g idej6n, ami f6ji gy6l6letb6l vagy t6rsadalmi konfliktusokb6l fakadna, ugyanis a szemben6ll6s kiz6r6lag teol6giai”, 1964-ben Simon 6jra kifejt6 6ll6spontj6t: „Term6szetesen Aranysz6j6 Szent J6nos nem rasszista. Az 6ltala kifejtett irrevok6ta nem megnyilatkoz6sa semmif6le oszt6lyharcnak sem. Ha azonban az antiszemizmuson alapv6t6 6s szisztematikusan kifejtett zsid6gy6l6letet 6rt6nk, 6s ha ezen bel6l a gy6l6letet – t6bbnyire – n6h6ny igen 6les 6rv 6s r6galmak t6mogatj6k, valamint, ha m6inderre a judaizmusnak olyan t6red6kes, tendenci6zus bemutat6sa jellemz6, amely eltorz6tj6ta annak val6s6gos k6p6t, akkor Aranysz6j6 Szent J6nos ki6rdemli, hogy minden id6k antiszemit6inak el6s soraiba 6ll6tsuk.”¹⁴

Nos, itt van teh6t a kez6nk 6gy6ben az a k6rd6s, amelynek k6nyszer6t6 ereje – 6gy l6tszik – m6g az anomoioszok elleni hom6li6k 6n6rt6k6t is k6pes volt fel6l6rni, hiszen az utols6 sz6 Perczel k6nyv6ben 6ppen ezt illeti meg: e probl6m6t lelkialkatt6l 6s a kereszt6ny hagyom6nyokhoz val6 k6t6d6s m6rt6k6t6l f6gg6en m6s 6s m6s hangs6lyokkal fogalmazz6k meg a kutat6k. Lovsky p6ld6ul vil6gosan adja el6 a dilemm6t: „olyan m6rt6kad6 kereszt6ny szerz6k, akiknek az 6lete k6l6nben rendk6iv6l p6ldaad6 volt, utat engedtek az antiszemizmusnak, hogy az megc6sfolja a

⁵ L. pl. Wolfgang Lackner: CODICES CHRYSOSTOMICI GRAECI IV. CODICES AUSTRIAE. 6ditions du CNRS, Paris, 1981. §§ 15; 28; 30; 49; 78; 115; 116.

⁶ L. Robert Wilken: JOHN CHRYSOSTOM AND THE JEWS. RHETORIC AND REALITY IN THE LATE 4TH CENTURY. University of California Press, Berkeley–Los Angeles–London, 1983. 161–162.

⁷ L. Adv. JUD. HOM. 6,6 (MPG 48.915).

⁸ L. ibid. 1,6 (MPG 48.852).

⁹ L. ibid. 1,5 (MPG 48.850).

¹⁰ L. ibid.

¹¹ L. ibid. 1,7 (MPG 48.853).

¹² L. ibid. 6,1 (MPG 48.905).

¹³ Marcel Simon: VERUS ISRAEL. A STUDY OF THE RELATIONS BETWEEN CHRISTIANS AND JEWS IN THE ROMAN EMPIRE (135–425.). Angolra ford6totta H. McKeating, The Littman Library by Oxford University Press, 1986. 217.

¹⁴ Mindk6t hivatkoz6s helye: Simon: i. m. 395.

keresztényi könyörületességet, hitet és reménységet. Miképpen lehetséges ez?¹⁵ Ám ezt a kérdést úgy is meg lehet fogalmazni, ahogyan Perczel teszi, ő ugyanis a következő problémán töpreng el: „igaz-e, hogy a keresztények szívében kezdettől fogva könnyedén megfért a szeretet – bizonyos emberek iránt – és a gyűlölet – mások, nevezetesen a zsidók iránt –, és hogy az Egyház szinte születésétől fogva viseli a zsidógyűlölet szennyfoltját”. (271. Kiem. – V. Gy.) A hangsúlyok eltolódása bizonyára érezhető: Lovsky nem kérdőjelezi meg a korai keresztény zsidógyűlölet tényét: kérdése arra irányul, miképpen lehetséges, hogy példaadó életű keresztény szerzők nemcsak szerettek, hanem tendenciózusan gyűlöltek is – legfőképpen a zsidókat. Perczel István mást kérdez, őt az érdekli, hogy fel lehet-e egyáltalán tenni ezt a kérdést, vagyis hogy igaz-e, hogy az említett példaadó életű keresztény szerzők – és főként Aranyaszájú Szent János – valóban gyűlöltek a zsidókat?

Nos tehát, a recenzio első soraiban megfogalmazott kérdésre, vagyis arra, hogy egyáltalán miért is foglalkozik Perczel István Aranyaszájú Szent János és a zsidók kapcsolatával, többféle egymást kiegészítő választ adhatunk. A szerzőt egyfelől nyilvánvalóan zavarja az a kutatástörténeti tény, hogy léteznek olyanok (és bizony ők vannak többségben), akik zsidógyűlölettel vádolják Jánost. A szerzőt másfelől nyilvánvalóan az is zavarja, hogy a Khrisztosz-tomosz által elmondott ADVERSUS JUDAEOS homíliák egyáltalán léteznek, de nem elég, hogy léteznek, hanem a történelem minden fennkölt pillanatában ott kísértenek az általa (mellesleg általam is) oly nagyra becsült, anomoioszok ellen elmondott beszédek mellett. Harmadszor pedig a szerzőt szemmel láthatóan az is zavarja, hogy némelyek általában vett keresztény antiszemizmusról beszélnek, mintha az a szeretetet és a megbocsátást hirdető, példaadó életű jámbor egyházatyákra is jellemző lett volna. Csakhogy Perczel István – nagyon furfangosan – nem aziránt érdeklődik, hogy miképpen lehetséges a szeretet és a gyűlölet eme sajátos elegye, hanem aziránt, hogy vajon ez az elegy létezett-e valaha is. Vagyis, igaz-e...? Valóban...? Ezzel a kérdéssel azon-

ban lehetőséget sem ad saját magának, hogy arra válaszoljon, amit valóban meg kellene kérdeznie, és amivel a Shoa utáni vallástörténeti kutatás folyamatosan birkózik. Igaz, ő még arra sem ad választ – mint látni fogjuk –, amit egyáltalán képes megkérdezni.

Haladjunk tehát sorjában, és vizsgáljuk meg először azt, miféle érveket sorakoztat fel Perczel István azt bizonyítandó, hogy az ADVERSUS JUDAEOS homíliákra (azok jelenlegi állapotában) nem lehet úgy tekinteni, mint az egyházatyai zsidókkal kapcsolatos véleményének tükrére. Nos, e tétel bizonyítása során először is elhangzik az az érv, hogy „azok, akik olyan könnyen marasztalják el Jánost” a zsidógyűlölet „bűnében”, „egyedül a zsidók ellen mondott nyolc beszédre hagyatkoznak, és azokat eredeti összefüggésükből kiragadva értelmezik”. (271.) Mivel a szerző nem árulja el, kikre is gondol, és azt sem, hogy azok, akik megbolygatják az eredeti összefüggéseket, miként is tesz ki ezt, ezért ezzel az érveléssel itt most nem foglalkozunk. Másodszor Perczel István futólagos megjegyzést tesz arra vonatkozóan, hogy János esetleg „megrendelésre” (271.) készítette az említett prédikációkat. Ezzel az érveléssel később foglalkozunk, mert bár a szerző nem tulajdonít neki túl nagy jelentőséget, mégis, az a tény, hogy egyáltalán elhangzik, érdekes irányba terelheti a további gondolatmenetet.

Az effajta, valójában partikulárisan csak a nyolc ADVERSUS JUDAEOS homíliára vonatkozó argumentumok közül az egyik legjelentősebb az, hogy ezeknek a homíliáknak a mai szövegállapota nem megbízható, mivel – kényes témáról lévén szó – a későbbi másolók nyilván élesítettek a megfogalmazáson. (273.) A másik érv műfajelméleti: János azért mondta el ezt a nyolc beszédet, hogy keresztény közösségének azokat a tagjait, akik a judaizmussal kacérkodtak („judaizáltak”), elriassza ettől a keresztény ortodoxia által elítélt gyakorlattól. Ennek érdekében a pszogosz (ez a latin vituperatio), vagyis a vádbeszéd műfaját alkalmazta, melynek lényege az volt, „hogy a szónok beszédének tárgyát a lehető legjobban befeketítse, minden lehetséges és lehetetlen terhelő körülményt felhozzon ellene, és minden enyhítő körülményt elhallgasson”. (272.) E szerint az érv szerint – bár a szerző erről már nem szól – a ZSIDÓK ELLEN elmondott beszédek nyilván a zsidókat vették célba, hogy

¹⁵ Fadiéh Lovsky: ANTISEMITISME ET MYSTÈRE D'ISRAËL. Albin Michel, Paris, 1955. 114.

a judaizáló keresztények körében az irántuk tanúsított tiszteletet lerombolják. Csakhogy „nem szabad azt gondolni – fogalmaz Perczel – egy-egy, az antik szónoki képzésben részesült emberől, amikor az invekcióra műfajához fordul, hogy pusztán féktelen indulatainak ad hangot. Ezt az orátorok hallgatósága is jól tudta, és annak tekintették az ilyen beszédeket, amik”. (273.)

Ha az imént felvázolt kétfajta érvet, vagyis a történetit (a másolók élesítettek a megfogalmazáson) és a műfajit (az éles megfogalmazás a pszogosz műfajának köszönhető) összevetjük egymással, azt fogjuk találni, hogy ugyanarra a problémára kétféle, egymást kizáró választ tartalmaznak. Ha ugyanis – maradjunk Perczel ködös fogalmazásmódjánál – az egyházatya már eleve a zsidók ócsárlását (vagyis a pszogoszt) végezte el az ADVERSUS JUDAEOS prédikációk elmondásakor, nemigen volt mit élesíteni rajtuk a későbbi másolások során. Ha azonban a későbbi másolók hangolták olyan éktelenül ízléstelenre a szövegek tónusát, akkor azok eredetileg sem voltak pszogosznak tekinthetők. Mi tehát az igazság? Nos, a szövegünk – igaz, kritikai kiadás még valóban nincs – semmiféle bizonyítékot sem szolgáltatnak arra, hogy a korábbi és a későbbi kéziratok közötti különbségek éppen a zsidók mocskolásának intenzitásában fedezhetők fel (ez egyébként már Montfaucon, a jelenleg használatos szöveg XVIII. századi kialakítója nyomán is könnyen ellenőrizhető, aki több mint tizenöt kéziratot tekintett át és lábjegyzetelt a maga kiadásában).¹⁶ Elég intenzív volt az a mocskolás már eredetileg is.

Úgy tetszik tehát, hogy Perczel István a „másolók” érvét afféle bármikor előkapható filológiai „colt” (kézifegyver) gyanánt használta, nem sokat gondolkodva azon, van-e valami haszna az érdemi vita szempontjából. Hiszen ne feledjük el azt sem, hogy a számunkra ma már kényessé vált téma a IV–V. század fordulóján egyáltalán nem számított annak, később pedig annál kevésbé – még eggyel kevesebb ok

a másolói leleményre. Ráadásul a ma leginkább kínosnak érzett metaforák nélkül (csak még néhány példa: khrisztoktonoi-krisztusgyilkosok; theoktonoi-istengyilkosok; próphétoktonoi-prófétagyilkosok) a gondolatmenet érezhetően megtörne, érthetatlenné válna: az első homíliát példának okáért teljes egészében interpolációnak tarthatnánk – vagyis semmi okunk nincs arra, hogy későbbi másolók tevékenységét gyanítsuk a durva hangnem mögött. És egy utolsó megjegyzés: Khrüszosztosz RÓMAI LEVEL-et magyarázó beszédeinek¹⁷ számos darabja kifejezetten a zsidósággal folytatott polémia jegyében született, a homíliák exegetikai műfajának megfelelően azonban ezek szelídebb hangon szóltak. De mi az oka annak, hogy éppen ezeket a szövegeket kerülte el a későbbi másolók „élesítési” igyekezete, hiszen ezeknek valóban szükségük lehetett volna ilyesmire? Úgy vélem tehát, hogy legálább annyira megbízhatunk a zsidók ellen elmondott homíliák Montfauconnál fellelhető szöveganyagában, mint pl. a RÓMAI LEVÉL KOMMENTÁRJÁ-ében (márpedig ebben Perczel – mint látni fogjuk – nagyon is megbízott).

Marad tehát a pszogosz, vagyis a műfaji érv. Ez már jelentős argumentum: valóban bizonyítható, hogy – főként az első homília – számos ponton a kor retorikai fogásait, sokszor valóban a pszogosz műfaji sajátosságait hordozza magában.¹⁸ A kérdés csak az, hogy valóban használhatjuk-e a pszogoszt olyasfajta várszigekeként, amely, ha az adott problémára „ráolvassuk”, magát a problémát is megszünteti, sőt akár úgy is tekinthetünk ezek után a nyolc ADVERSUS JUDAEOS beszédre, mintha azok el sem hangoztak volna. A választ nyilván sejteti a becses olvasó. Perczel gondolatai tehát két pontba csoportosíthatók: a nyolc ZSIDÓK ELLEN elmondott homília nem tekinthető az egyházatya hiteles véleményének, valamint a hallgatói sem tartották annak. Itt főként hermeneu-

¹⁶ Ez a kiadás B. de Montfaucon: S IOHANNIS CHRYSOSTOMI OPERA OMNIA, 12 vols. Paris, 1718–1738 és Venance: 1734–1741 változatlan utánnyomása, melyet Migne közölt a PATROLOGIA GRAECA szorozat 47–61. tomuszaiban 1836-ban. Montfaucon szöveggondozói munkájáról l. Montfaucon MONITUM-át a MPG 48.840–841-ben.

¹⁷ Khrüszosztosz 32 homíliát mondott el a bibliai RÓMAI LEVÉL-ről, melyek szövegét ma a MPG 60.391–682-ben találhatjuk meg.

¹⁸ Ezt Wilken (i. m. 95–127.) és Ritter (ERWÄGUNGEN ZUM ANTISEMITISMUS IN DER ALTEN KIRCHE: ACHT REDEN ÜBER DIE JUDEN. IN: BLEIBENDES IM WANDEL DER KIRCHENGESCHICHTE, FESTSCHRIFT H. VON CAMPENHAUSEN, ed.: Moeller, Ruhbach, 71–91. Tübingen) meggyőzően bizonyította.

tikai problémákat kell fontolóra vennünk: a hatástörténet szempontjából ugyanis nincs jelentősége annak, hogy az „akár szívből, akár színből” elmondott beszédek valóban az egyházatya gondolatai voltak-e. A hatástörténet ugyanis függetleníti magát ettől az „eredeti, feltételezhető” szándéktól. Márpedig a szövegek fogadtatástörténete arról tanúskodik, hogy igen népszerűek voltak, és – csak egyetlen példát megemlítve – azt is tudjuk, hogy a Kijevi Nagyhercegségben éppen a XII. század első éveiben váltak ismertté orosz nyelven. Ez az időszak az első pogrommal esik egybe.¹⁹ Abban pedig egyetlen előadó sem bízhat, hogy a hallgatósága úgysem veszi majd komolyan. Mindazonáltal nincsenek adataink arról – nem is tudom, miképpen lehetne ezt empirikus eszközökkel mérni –, hogy pontosan hogyan és miképpen fejtették ki ezek a szövegek a hatásukat. A pogrom azonban „biztos pontnak” látszik.

Perczel István minderre azt mondja, hogy „*ha János előre látta volna azt, ami később bekövetkezett, aligha hagyta volna ránk ezeket a beszédeket*”. (273.) Ám ezzel a gondolattal egy kicsit később foglalkozunk. Most tekintsük át – röviden –, hogy Perczel István miképpen is rekonstruálja azt, „*hogyan gondolkozott valójában János a zsidókról*”. (274.) (Most tekintsünk el e célkitűzés hermeneutikailag kissé naiv jellegetől.) Ennek érdekében – mint Perczel mondja – „*János [...] semlegesebb hangvételű, a Szentírás magyarázatának szentelt műveihez kell fordulnunk*”. (274.) Ezek után Perczel István érvvezetése kétféle síkon halad tovább: a semlegesebb hangvételű gondolatokról ugyanis – hogy, hogy nem – sorra kiderül, hogy egyfelől azok éppenséggel újszövetségi és főként páli eredetűek, másfelől pedig az is kiderül róluk, hogy a kor talán legmértéktartóbb, zsidókról alkotott elképzeléseit rejtik magukban. De mik is ezek a gondolatok? A legfőbb közülük az ún. „*behelyettesítésmélet*”: eszerint „*Isten elvetette választott népét, és helyettük a pogányokból összegyűjtött Egyhá-*

zat fogadta be”. (274.) Perczel szerint ezt már „*Szent Pál, János legkedvesebb újtestamentumi szerzője is így tanította*”. (274.) A továbbiakban Perczel kifejti, hogy Khriszosztomosz – a kor elterjedt elképzelései ellenére – úgy véli, a „*vére rajtunk és a gyermekeinken*” (MÁTÉ, 27,25) felkiáltással mégsem minden zsidón fogant meg az átok, „*hanem csak azokon, »[...] akik akaratauk öröngése szerint [a fiaik]«*”. (274.) E gondolatnak csaknem másfél oldalt szentel a szerző, de amit itt művel, az bizony Khriszosztomosz retorikai abúzusának legfényesebb darabjait idézi.

Perczel szerint ugyanis „*János műveiben újra meg újra arról beszél*”, hogy ez a történet (ti. a magukra és a fiaikra átkot mondó zsidóké) „*semmi egyéből nem szól, mint Jézusnak a népe iránt érzett megmáshíthatatlan szeretetéről*”. (274.) De lássuk csak, milyen kontextusban idézi Khriszosztomosz a fentebb említett MÁTÉ EVANGÉLIUMA-beli szöveget akkor, amikor kifejezetten a keresztények és a zsidók kapcsolatát tematizálja: „*Most azonban ismét vissza kell térnem azokhoz, akik betegek. Ti magatok ítéltétek meg, hogy kikkel is vállalnak ők közösséget a börtönben: azokkal, akik így kiáltanak: »Feszítsd meg, feszítsd meg!«,²⁰ és azokkal, akik ezt mondják: »Az ő vére mirajtunk és a mi gyermekeinken.²¹ Ha néme-lyeket uruk elleni lázadáson kapnának és elítélnének, akkor te talán vennéd a bátorságot arra, hogy velük tarts, és közösséget vállalj velük? Én ezt nem hinném. Nem furcsa talán nagy igyekezettel elmenekülni azok elől, akik emberek ellen vétkeznek, mindeközben pedig közösséget vállalni azokkal, akik Istent gyalázzák meg? És nem furcsa talán a Megfeszítettet imádni, közben pedig együtt ünnepelni azokkal, akik őt megfeszítették? Ez már nemcsak a butaság, hanem a legnagyobb örültség jele.²² De vessünk egy pillantást egy másik példára is: „A zsidókat azonban különösen gyűlölik a mártírok, hiszen azt feszítették meg a zsidók, akít a mártírok különösen szerettek. A zsidók pedig ezt mondták: »Az ő vére mirajtunk és a mi gyermekeinken.²³ A mártírok viszont a saját vérüket ontották azért, akít a zsidók megöltek. Úgyhogy bizonyára örömmel hallgatnának ezeket a szavakat.²⁴ Akárhogy keresgélek, itt*

¹⁹ L. Peter Hauptmann: RUSSISCHE CHRISTENHEIT UND OSTJUDENTUM. In: KIRCHE UND SYNAGOG, ed.: Rengstorff és Kortzfleisch, vol. 2., Stuttgart, 642. valamint Lazare Landau: POGROM EST UN MOT Russe: LES FONDEMENTS THÉOLOGIQUES DE L'ANTISÉMITISME Russe. In: *Les Nouveaux Cahiers* 104 (Spr 1991) 55–58.

²⁰ JÁNOS, 19,6.

²¹ MÁTÉ, 27,25.

²² ADV. JUD. HOM. 1.5 (MPG 48.850).

²³ MÁTÉ, 27,25.

²⁴ ADV. JUD. HOM. 6.1 (MPG 48.905).

nem találok a „történet” Perczel által említett leglényegét, vagyis azt, hogy János miképpen mutatja be a mátéi idézet alapján „Jézus népe iránti megmásíthatatlan szeretetét”.

Perczel azonban másik műből idéz, mégpedig az *IN PRINCIPIUM ACTORUM* (magyarul *A CSELEKEDTEK ELEJÉRŐL*) címen ismertből. Valójában Khrüszosztomosznak ez az egyetlen beszéde, amelyben az „átokkérés” mellett Jézus imádságát is szerepelteti („Bocsásd meg nekik, mert nem tudják, mit cselekszenek.” LUKÁCS, 23,34). Mivel János a szabad akarat gondolatának élharcosa, ezért azt mondja, az átok megfogant ugyan, „*de nem minden gyermekükön, hanem csak azokon, akik az atyai istentelenséget és törvénszegést követik, és mindenkin, akik nem a természetes leszármazás útján lettek fiaik, hanem akik az akarat őryjögése szerint: csakis ezek voltak a szenvedésekért felelősek*”.²⁵ Perczel azonban itt megelégedik a szöveg többi részéről. E helyütt ugyanis az egyházatya vitát kezdeményez a „*törvénszegő zsidókkal*” (iudaioi *paranomoi*), akik azt mondják (János szerint minden zsidó ezt mondja), hogy „*Krisztus csak egy hitető és egy közönséges ember volt*”.²⁶ Majd szembeállítja az őryjögő zsidókat az emberszerető Krisztussal, aki imádkozott értük a kereszten. Ezután bizonyítja, hogy nem minden zsidó fogant meg az átok, mivel ha mindenkin megfogant volna, „*nem származtak volna a gyermekek közül apostolok; de még ötezren vagy háromezren sem hittek volna*”.²⁷ Ez azt jelenti, hogy „*a vér terhe alati*” még hinni sem lettek volna képesek: egyetlen apostol sem származott volna közülük. Ilyet nyilván nem mondhat az, aki hisz a szabad akaratban, és aki bármiféle erőt is tulajdonít Jézus imádságának. Azt azonban igenis mondja, hogy az átok végül is elérte a zsidó népet, hiszen ennek köszönhető bukásuk és szétszórattatásuk: ezért az iménti engedmény még nem teszi nagylelkűvé Jánost: a iudaioi korpuszáról ugyanis éppen ilyen módon tudja leválasztani az apostolok és a hitre jutottak csoportját. Márpedig nála a iudaioi oppozícióban áll a khrisztianojjal, és mellesleg az egész oikumenével is. János zsidógyűlölő retorikája minden további nélkül „elbírja” azt a gondolatot, hogy a hitre jutott zsidók kikerülnek az átok érvénye alól, ugyanis azok az

emberek immár nem zsidók, hanem keresztnyek. A rendszer ettől még ugyanolyan szilárd marad.

A továbbiakban Perczel megemlíti, hogy János „*Szent Pállal együtt úgy gondolja, hogy a zsidóság mint nép valóban vétkes a Krisztus halálában, és hitetlensége miatt szenved a szétszórattatást és a megaláztatást mindaddig, amíg mint nép el nem fogadja a Krisztust, s ennek bekövetkezését a második eljövétel idejére teszi*”. (275.) Valójában ez az *ADVERSUS JUDEOS* homíliák alapgondolata is (egyelőre nem kommentálom azt az állítást, hogy mindez újszövetségi elképzelés lenne). János zsidóellenes polémiájának legfőbb mozzanata ugyanis Jézus istenségének bizonyítása: ezt többnyire úgy teszi, hogy bemutatja, azok, akik az életére törtek (ti. a zsidók), olyan megtorlást kénytelenek elviselni, amilyenre még nem volt példa a történelemben. Ennek a megtorlásnak éppen azért kell az írott történelem során folyamatosan tartania, hogy Jézus istensége és a kereszténység igaza mindvégig nyilvánvaló legyen. Ez a gondolatmenet aztán minden, a zsidók ellen hozott diszkriminatív intézkedést képes volt szentesíteni (Khrüszosztomosz egyenesen olyan „*vágóbarmok*”-nak nevezi őket, akik már nem alkalmasak a munkára):²⁸ a későbbi keresztény antiszemitizmus alapja is éppen az a vád lett, hogy a zsidók „*megölték az Úr Jézust*”, és ezért Isten büntetése stíjtja őket. Nincs tehát jelentősége annak, hogy Krisztus második eljövetele idején János nagylelkűen engedi üdvözülni a zsidókat (különben is muszáj engednie, hiszen Pál szavait magyarázza [I. RÓMA, 11,25–26]). Hiszen Khrüszosztomosz antijudaizmusa és aztán az antijudaista érvekre épülő retorikai tornamutatványok eredményeképpen létrejött, határozottan antiszemita színezetű mondanója éppen a között a két – mondhatni, szimbolikus – üdvtörténeti pillanat között fogalmazódik meg, amelyek a khrüszosztomoszi *ekklészia* életere és ideje gyanánt jelölik ki az adott történeti korszakot és magát a teljes *oikumenét*. Az egyik pillanat a Templom és Jeruzsálem 70-ben bekövetkezett pusztulása, a másik pedig éppen a vég, a *szünteleia*, ami után már úgys mindegy, miféle oppozícióba állítható egymással a *iudaizmosz* (vagyis a judaizmus) és a *khrisztianizmosz* (vagyis a keresztény-

²⁵ L. MPG 51.111.

²⁶ L. MPG 51.110.

²⁷ L. MPG 51.110.

²⁸ ADV. JUD. HOM. 1.2 (MPG 48.846).

ség). Csakis az számít, hogy e két kairosz között mi történik, és hogy a történések miképpen értékelhetők.

Ugyanakkor érdemes szónak tenni még azt a könnyedséget, amellyel Perczel az ÚJSZÖVETSÉG-et feketíti be a fent említett vádakkal annak érdekében, hogy kedvenc egyházi írójának becsületén minél kisebb folt essen. E gesztussal ráadásul az újszövetségi tudományok asztalára tolja át azt a pakkot, amit pedig ő kapott, mégpedig a keresztény zsidógyűlölet problémáját. Ezt a mozzanatot sem tartom szerencsésnek: évtizedek teltek már el annak az erőfeszítésnek a jegyében, amely az ÚJSZÖVETSÉG megértése során olyan alapot kíván teremteni a keresztény teológia számára, amelyen a Shoa után újrafogalmazott, a zsidóság üdvtörténeti szerepét és sorsát tematizáló keresztény álláspont mindenféle erkölcsi fenntartás nélkül megalapozódhat.²⁹ Perczel könnyed gesztusa azonban ezt a célt nem szolgálja, sőt éppen akadályokat gördít elé. Hiszen bármily keveset tehet is az újszövetségi tudomány a keresztény antiszemitizmus ellen, azt mindenképpen meg kell tennie, hogy felmutatja az ÚJSZÖVETSÉG egy, a Shoa utáni legitím olvasatát, ami mellett aztán lehet dönteni, és el is lehet utasítani. Az újszövetségi tudománynak ezen túl az is feladata, hogy bemutassa az ÚJSZÖVETSÉG ama patrisztikus olvasatát, amely a masszív zsidógyűlölet jegyében fogant, de azt is tudatosítja, hogy ez az olvasat tevékenyen hozzájárult írott történelmünk legnagyobb katasztrófájához. Ha valaki csak ezt az utóbbi olvasatot hajlandó ismerni (vagy elismerni), az bizony édeskevés.

A fentebb érintett témák mindegyike hosszas kifejtést igényelne, amire itt most nincs helyünk: ezért végezetül hadd kalandozzanak el e sorok írójának gondolatai Zygmunt Bauman kiváló írása felé,³⁰ aki – véleményem szerint –

sokkoló adalékokkal szolgált a modernitás szociológiájához. Erről sem írnék hosszasan: csak a Milgram-fejezet néhány passzusával kívánok foglalkozni.

Milgram döbbenetes eredményekkel ajándékozta meg a modernitás emberét: a legfélelmetesebb információ, amellyel a holokausztról és végrehajtóiról szerzett tudásunk Milgram nyomán gazdagodik, nem az a lehetőség, hogy ez (a pusztulás) velünk is megeshet, hanem az, hogy velünk is megeshet, hogy megteesszük ugyanezt.³¹ Milgram azt elemzi, hogy miképpen lehetséges mindez. Állítása szerint az embertelenség a társadalmi kapcsolatokban rejlik. Amilyen mértékben racionalizálódnak és válnak technikai jellegűek ezek, olyan mértékben nő az embertelenség társadalmi előállítására való képesség és hatékonyság.³² Ez a fajta „technikalizálódás” azonban legfőképpen a bürokratikus uralom modernitás által megeremtett rendszereiben mutatkozik ki a maga teljességében. E bürokratikus uralmi rendszer hatékonysága szempontjából a felettesek és a beosztottak közötti kapcsolat jellege perdöntő. E sajátos kapcsolat teszi aztán lehetővé, hogy „a bürokrácia kettős bravúrral dicsekedhet: erkölcsi jelentőséggel ruhazza föl a technikát” (vagyis a parancsnak való engedelmességet és a parancs végrehajtásának minőségét), „s ezt párosítja azzal, hogy elvitatja a nem technikai szempontok (vagyis a valóban erkölcsi kérdések) erkölcsi jelentőségét”.³³ Milgram kísérletében a kísérlet alanya a saját cselekedeteiért viselendő erkölcsi felelősséget a kísérlet vezetőjére ruházta át: hallgatólagosan felhatalmazta a kísérletvezetőt azzal a joggal, hogy olyan dolgokat várjon el tőle, melyeket saját kezdeményezéséből nem tenne, sőt amelyeket inkább egyáltalán nem tenne meg.³⁴ „Ez a föl-, illetve átruházás talán arra a feltételzésre támaszkodik, hogy valamilyen, az alany előtt homályos, ismeretlen és rejtélyes logikánál fogva azok a dolgok, melyek teljesítését a kísérlet vezetője tőle kéri, helyesek, még akkor is, ha a hozzá nem értő, a beavatatlan szemében helytelennek látszanak.”³⁵ Az így kialakuló térben a felelősség szabadon lebeg,

²⁹ Az egyik legmarkánsabb példa erre a német Peter von der Osten-Sacken és műve: GRUNDZÜGE EINER THEOLOGIE IM CHRISTLICH-JÜDISCHEN GESPRÄCH. Chr. Kaiser, München, 1982. Az ún. „Grundzüge” irodalom annyira terjedelmes, hogy az aziránt érdeklődőknek Osten-Sacken idézett művét tudom javasolni. Ennek bevezető szakasza (13–38.) részletesen felsorolja és tárgyalja őket.

³⁰ Uő: A MODERNITÁS ÉS A HOLOKAUSZT. Új mandátum, 2001.

³¹ L. ibid. 214.

³² L. ibid. 217.

³³ L. ibid. 225.

³⁴ L. ibid. 227.

³⁵ L. ibid.

mivel ez a fajta uralmi szerkezet a felelősség elmosásának eszköze. A szabadon lebegő, senkihez sem kötődő felelősség *conditio sine qua non*ja annak, „*hogy olyan emberek, akik rendes körülmények között képtelenek lennének megszegni a hagyományos erkölcs parancsait, engedelmesen, sőt szolgálatkészen kövessenek el erkölcsstelen vagy jogsértő tetteket*”.

Sajátosan modern mentségnek tarthatjuk ezért azt a mondatot, hogy „*parancsra cselekedtem*”, sőt még azt is, hogy „*ha tudom, milyen következményekkel jár, nem teszem meg*”. Márpedig amikor Perczel István az ADVERSUS JUDAEOS homíliák lehetséges mentségeként említi meg mindkettőt (vagyis azt, hogy Khrüszosztomosz esetleg „*megrendelésre*”, vagyis „*parancsra*” készítette el azokat, sőt azt is, hogy „*ha János előre látta volna azt, ami később bekövetkezett, aligha hagyta volna ránk ezeket a beszédeket*”), akkor Jánost – kissé anakronisztikus módon – Milgram

kísérleti szobájának közepére ülteti, miközben a hagyomány meg János személyével együtt helyezi a keresztény zsidógyűlölet jelenségét az ortodox templomok apszisába, az oltár, vagyis a legszentebb hely mögé. Furcsa tehát Perczel válasza a recenzió elején feltett kérdésre, nevezetesen arra a problémára, hogy „*igaz-e, hogy a keresztények szívében kezdettől fogva könnyedén megfert a szeretet – bizonyos emberek iránt – és a gyűlölet – mások, nevezetesen a zsidók iránt?*”. Perczel szerint ez nyilván nem igaz, de ha bármi ezt a látszatot kelti is, az csak olyan problémát jelent, amely Milgram székében könnyedén megoldódik. Az a gondolat azonban, hogy Aranyszájú Szent János csak a „*rendszer*” öntudatlan *áldozata*, sokkal inkább Perczel – öntudatlan – modernitástól áthatott önvallomása. Más mentséget kell találni.

Vattamány Gyula

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram
és a Szerencsejáték Rt.
támogatásával jelenik meg

